

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ім. ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

ЛІКАРЧУК Ігор Леонідович

**РОЗВИТОК ЗМІСТУ І ФОРМ ПІДГОТОВКИ
КВАЛІФІКОВАНИХ РОБІТНИКІВ В УКРАЇНІ
У 1920-1929 рр.**

13.00.01- теорія і історія педагогіки

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ - 1995

Дисертація є рукописом

АВ 32.981

Робота виконана в Інституті педагогіки і психології професійної освіти АПН України

Науковий керівник -член-кореспондент АПН України, доктор педагогічних наук, професор
НИЧКАЛО Нелля Григорівна.

Офіційні опоненти -доктор педагогічних наук, професор
МАЙБОРОДА Василь Каленикович.
-кандидат педагогічних наук, доцент
ЗАВАЦЬКА Людмила Миколаївна.

Провідна організація: Ніжинський державний педагогічний інститут ім.М.В.Гоголя

Захист відбудеться 18 вересня 1995 р. о 14⁰⁰ год. на засіданні спеціалізованої ради К 068.18.15 з присудження наукового ступеня кандидата педагогічних наук у Київському університеті імені Тараса Шевченка за адресою: 252601, м.Київ-1, ДСП, вул.Володимирська, 60, ауд.303.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Київського університету імені Тараса Шевченка.

Автореферат розіслано 10 серпня 1995 року.

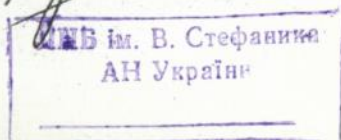
Вчений секретар спеціалізованої ради
кандидат педагогічних наук, доцент

О.В.Плахотник.

ЛННБ України ім.В.Стефаніка

00777071 (Т)

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність і ступінь дослідженості теми. З перетворенням України в незалежну державу постало завдання вироблення цілісної програми, яка визначала б випереджальний розвиток освітньої галузі взагалі, а системи підготовки кваліфікованих робітничих кадрів зокрема.

Одним із найважливіших джерел реформування національної системи профтехосвіти в нових соціально-економічних умовах є результати історико-педагогічного аналізу її становлення і розвитку в 1920-1929 рр. Саме протягом цього періоду, коли відбувалося формування державності України, запроваджувалися нові економічні відносини ринкового характеру, нагромаджувався позитивний досвід створення і функціонування української системи підготовки робітничих кадрів.

Історичні аспекти підготовки кваліфікованих робітників у колишньому СРСР досліджувались С.Батишевим, А.Веселовим, І.Воеводським, Ю.Осовським та іншими вченими. Однак вони, як і українські дослідники Г.Терещенко, М.Пузанов, М.Грищенко, М.Гриценко, Г.Ясницький та інші, керуючись панівною на той час ідеологією, не могли дати історично достовірного тлумачення суті та змісту освітньої системи України.

Певну роботу щодо відновлення історичної правди здійснено І.Гавриш, В.Гайдукевич, Н.Падун, С.Улюкаєвим. Однак питань розвитку змісту і форм організації професійного навчання молоді вони торкаються частково. Ряд принципово важливих документів ці та інші автори не використали тому, що під час згаданих історико-педагогічних досліджень багато документів і матеріалів, літературних та інших джерел перебувало у спецсховищах.

Хронологічно наше дослідження охоплює період 1920-1929 рр. Його нижня межа зумовлюється початком практичних дій

щодо розбудови освітньої системи України після закінчення громадянської смуги. Як зазначав тодішній Народний Комісар Освіти Г.Гринько, "попередні роки радянського будівництва в Україні... не залишили якоїсь кращої традиції в справі освіти" (Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі-ЦДАВОВ України), ф. 166, оп. 1, спр. 937, арк. 7). Верхня межа збігається із рішенням липневого (1928р.) пленуму ЦК ВКП(б) про початок "з 1928-1929 навчального року *уніфікації* систем технічної освіти в СРСР" та запровадження у всій країні єдиної системи підготовки кадрів, профосвітніх навчально-виховних закладів єдиного типу.

Таким чином, об'єктивна необхідність вивчення досвіду становлення і розвитку змісту й організаційно-педагогічних форм нижчої професійної освіти в Україні у 1920-1929 рр., виявлення його позитивних особливостей, а також відсутність спеціальних праць з цієї проблеми зумовили вибір теми дослідження "Розвиток змісту і форм підготовки кваліфікованих робітників в Україні у 1920-1929 рр".

Об'єкт дослідження: професійно-технічна освіта України у процесі її історичного розвитку.

Предмет дослідження: зміст і форми організації професійного навчання молоді у закладах профтехосвіти у 1920-1929 рр.

Мета дослідження: виявити тенденції розвитку змісту та форм організації навчально-виховного процесу в професійно-технічних навчальних закладах України у 20-ті роки; визначити можливі шляхи використання цього досвіду у процесі реалізації Концепції професійної освіти України в сучасних умовах.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати вплив соціально-економічних та організаційно-управлінських факторів на розвиток змісту і форм організації підготовки робітничих кадрів у закладах нижчої професійної освіти України у 1920-1929 рр.

2. Визначити і теоретично обґрунтувати періодизацію розвитку професійно-технічної освіти в Україні.

3. Простежити динаміку розвитку професійно-технічних навчально-виховних закладів різних типів, у яких здійснювалася нижча професійна підготовка.

4. Виявити особливості навчальних планів і програм закладів нижчої професійної освіти; схарактеризувати специфіку організації навчально-виховного процесу в них у досліджуваній період.

5. Розробити рекомендації для інженерно-педагогічних працівників професійних навчально-виховних закладів щодо використання в сучасних умовах досвіду підготовки кваліфікованих кадрів, набутого у 20-ті роки.

Методологічною основою дослідження стало положення про діалектичний взаємозв'язок і взаємозумовленість явищ та необхідність їх вивчення в конкретно-історичних умовах, діалектику продуктивних сил та продуктивних відносин, поєднання навчання з продуктивною працею, а також про органічний взаємозв'язок загальної, професійної та політехнічної освіти в підготовці майбутнього робітника.

Теоретична основа дослідження: матеріали з історії України (М.Буяновер, Б.Винар, В.Даниленко, Г.Д'іденко, С.Касьянов, І.Крип'якевич, Г.Кульчицький, І.Курас, Ю.Курносів, С.Лях, Н.Полонська-Василенко, Ю.Римаренко, С.Соболева, О.Субтельний, Ф.Турченко, К.Шиян); наукові праці, в яких розроблено теоретичні основи підготовки робітничих кадрів (С.Батишев, А.Беляєва, М.Берулава, О.Дубинчук, В.Ледньов, Н.Ничкало, О.Новіков, Ю.Осовський); названі вище дослідження з історії підготовки робітничих кадрів, а також праці, опубліковані в науково-методичних виданнях та періодичній пресі 20-30-х рр. (Н.Авдієнко, А.Альберштейн, Г.Гринько, Я.Звігальський, М.Іванов, К.Калиненко, А.Кох, П.Панкевич, С.Сірополко, Я.Ряппо, В.Ястржембський); праці

з історії педагогіки (А.Алексюк, О.Анікст, М.Зарецький, І.Головченко, Ф.Корольов, В.Майборода, З.Равкін); філософські праці (М.Бердяєв, М.Бухарін, А.Владиславлев, У.Джонсон, І.Зязюн).

Основні джерела дослідження: у процесі історико-педагогічного пошуку було проаналізовано близько 110 архівних справ з фондів Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України, Державного архіву Київської області; 60 законодавчих та нормативно-правових актів, рішення з'їздів, конференцій та нарад з питань народної і професійної освіти, статистичні збірники, бюлетені, документи Наркомосу України, матеріали педагогічної періодичної преси досліджуваного періоду.

У ході дослідження використовувалися такі методи: хронологічний, який дав змогу розглядати розвиток змісту і форм підготовки кваліфікованих робітників у динаміці, змінах і часовій послідовності; проблемно-цільовий аналіз матеріалів періодичної преси, результатів незалежних соціологічних досліджень з метою одержання соціально-педагогічної інформації, виявлення тенденцій в навчально-виховній та виробничій діяльності, впливу матеріально-технічних умов та організаційно-управлінських факторів на розвиток змісту й форм організації підготовки кваліфікованих робітничих кадрів, а також теоретичних і методичних публікацій з проблем становлення й розвитку системи профтехосвіти, організації навчально-виховного процесу.

Дослідження проводилось у 1985-1995 рр. у два етапи.

На першому етапі (1985-1987 рр.) теоретично осмислювалася проблема, визначались об'єкт, предмет дослідження, його мета і завдання; вивчалась історична, соціально-економічна, педагогічна література, що була доступною в той період, а також архівні документи та опубліковані матеріали з обраної теми; накопичувався фактичний матеріал, здійснювалася систематизація і первинна обробка отриманих даних.

На другому етапі (1991-1994 рр.) поглиблено вивчались, аналізувались виявлені документи і матеріали, узагальнювались та оформлялись результати дослідження, визначались можливості й шляхи використання вивченого досвіду, здійснювалась його апробація у профтехучилищах, формулювались висновки і рекомендації.

Наукова новизна дослідження полягає у виявленні особливостей української системи нижчої професійної освіти у 1920-1929рр., її відмінностей від аналогічної освітньої системи Росії; обґрунтуванні положень щодо впливу соціально-економічних і організаційно-управлінських факторів на розвиток змісту і форм організації професійно-технічної освіти в Україні; введенні до наукового обігу нових документальних архівних даних про розвиток нижчої професійної освіти в Україні.

Теоретичне значення дослідження: виявлено тенденції та специфіку організації навчально-виховного процесу в нижчих професійних навчально-виховних закладах України в досліджуваній період та особливості навчальних планів і програм; обґрунтовано положення щодо формування принципів фінансування навчальних закладів, значення госпрозрахунку в системі навчально-виробничої діяльності та засад створення нормативно-правової бази функціонування навчальних закладів профтехосвіти.

Практична значущість роботи полягає в розробці методичних рекомендацій з проблем удосконалення підготовки кваліфікованих робітничих кадрів, створення законодавчо-нормативної бази з питань нижчої професійної освіти, добору прогресивних форм і методів організації навчально-виховного процесу, забезпечення життєдіяльності навчальних закладів у сучасних соціально-економічних умовах. Методичні рекомендації можуть бути використані з метою вдосконалення змісту і форм організації підготовки робітничих кадрів, визначення економічних

засад функціонування навчально-виховних закладів різних типів і форм власності, розробки нових навчальних програм, підручників, посібників, хрестоматій з історії педагогіки, а також нормативно-правової бази діяльності закладів професійно-технічної освіти.

Вірогідність результатів і основних висновків дисертаційної роботи забезпечена методологічним обґрунтуванням вихідних позицій дослідження, використанням комплексу взаємодоповнюючих методів, адекватних предмету і завданням дослідження, науково-педагогічним аналізом значного обсягу архівних документів і матеріалів.

На захист виносяться:

-положення, що характеризують основні тенденції й особливості розвитку української системи підготовки кваліфікованих робітничих кадрів у 1920-1929 рр.

-визначення і теоретичне обґрунтування періодизації розвитку нижчої професійної освіти в Україні;

-положення щодо впливу виявлених соціально-економічних та організаційно-управлінських факторів на визначення і розвиток змісту та форм організації професійного навчання молоді в закладах профтехосвіти у 1920-1929 рр.

Апробація і впровадження результатів дослідження. Хід і результати дисертаційного дослідження доповідались і обговорювались на міжнародних науково-практичних конференціях: "Науково-методичне забезпечення діяльності сучасної професійної школи" (м.Львів, 1994 р.), "Проблеми удосконалення навчально-виховного процесу в закладах професійної освіти" (м.Харків, 1995 р.); на обласних педагогічних читаннях з проблем перебудови навчально-виховного процесу у профтехучилищах; науково-практичних семінарах з питань удосконалення підготовки кваліфікованих робітничих кадрів у нових соціально-економічних умовах (м.Київ, 1993; 1994; 1995 рр.); на

засіданнях робочої групи Комісії у справах науки і освіти Верховної Ради України з питань розробки Закону України "Про професійно-технічну освіту" (1994 - 1995 рр.).

Методичні рекомендації щодо використання досвіду української профтехшколи 20-х років впроваджуються у ряді професійно-технічних навчальних закладів Київської, Львівської, Харківської областей. Результати дослідження використано при визначенні регіонального компоненту у змісті професійної підготовки майбутніх будівельників, працівників сільського господарства та сфери обслуговування у профтехучилищах Київщини.

Структура дисертації. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку основної використаної літератури і 20 додатків.

Основний зміст роботи

У першому розділі - "Підготовка кваліфікованих робітничих кадрів у закладах нижчої професійної освіти як історико-педагогічна проблема" - аналізується висвітлення питань змісту і форм організації підготовки кваліфікованих робітничих кадрів у літературі 20-90-х рр; викладено результати порівняльного аналізу концептуальних підходів України та Росії до організації нижчої професійної освіти, а також соціально-економічну зумовленість розвитку змісту і форм підготовки кваліфікованих робітничих кадрів у 1920 - 1929 рр.

Встановлено, що проблема розвитку змісту та організаційно- педагогічних форм підготовки робітничих кадрів не знайшла свого відображення в численних працях дослідників, оскільки з відомих причин чимало документів і досліджень були недоступними, багато цінних матеріалів зберігалось у спецфондах, окремі питання діяльності освітньої системи України можна було оцінювати лише з позицій однієї ідеології, що негативно позначалось на вивченні проблеми. У ряді досліджень однобічно аналізувались

історико-педагогічні матеріали, в інших фальсифікувалась історія створення та розвитку української системи підготовки робітничих кадрів.

Основні завдання нашого історико-педагогічного дослідження зумовили необхідність звернення до сутності основних понять, пов'язаних із становленням і розвитком системи підготовки робітничих кадрів. Головну увагу ми зосередили на аналізі семантичного значення понять "професійно-технічна освіта" і "нижча професійна освіта". Встановлено, що для позначення системи підготовки кваліфікованих робітничих кадрів у 20-х роках в Україні більш широко вживалось поняття "нижча професійна освіта". Воно використовувалось у Кодексі Законів про народну освіту УСРСР / Кодекс Законів про народню освіту УСРСР//Збірник Постанов та Роспоряджень Робітничо-Селянського Уряду України.-Х.,1922.-С.851/, інших нормативно - правових документах і, як доведено нами, відповідає міжнародній практиці та історичному досвіду.У Росії в той час використовувалось поняття "професійно-технічна освіта". На нашу думку, це зумовлювалось специфікою цільової установки системи професійно-технічної освіти, одним з першочергових завдань якої була ліквідація технічної безграмотності робітників.

В Україні, яка, за твердженням одного з перших керівників Укрголовпрофосвіти Я.Ряппо, приступила до створення своєї системи професійно-технічної освіти лише після "остаточного утвердження Радянської влади" /Педагогическая энциклопедия/ Под ред.А.Г.Калашникова: В 4т.- М.,1930.-Т.3.-С.94/, цільова установка нижчої професійної освіти була дещо іншою.Як встановлювалось у Кодексі Законів про народню освіту, в закладах нижчої професійної освіти здійснюється "підготовка кваліфікованих робітників...і вона мусить охопити всю масу підлітків Республіки віком від 15 до 17 років..." /Збірник Постанов та Роспоряджень

Робітничо-Селянського Уряду України.-Х.,1922.-С.883/

На основі аналізу структури освітніх систем вивчення нормативної бази та архівних матеріалів у ході наукового пошуку здійснено порівняльний аналіз концептуальних підходів до організації підготовки робітничих кадрів у Росії та Україні. Наведені документи і матеріали свідчать, що система нижчої професійної освіти в Україні відрізнялась від такої ж освітньої системи Росії. Це дало підстави для висновку про існування в нашій державі української системи підготовки кваліфікованих робітничих кадрів. Основними відмінностями української системи були:

1. Система нижчої професійної освіти України була складовою всієї освітньої системи, а не додатком до неї, як це мало місце в Росії у перші повоєнні роки.

2. В Україні системою нижчої професійної освіти охоплювалися всі випускники шкіл соцвиху, а не лише ті, які не продовжували навчання в закладах вищого освітнього рівня, як у Росії.

3. Українська молодь могла продовжити здобувати освіту після закінчення загальноосвітньої школи лише після здобуття первинної професійної підготовки, відпрацювання встановленого трудового стажу. Такий підхід сприяв забезпеченню наступності рівнів трудової кваліфікації на відміну від наступності загальноосвітньої підготовки у Росії.

4. Для нашої країни була характерною більша різноманітність організаційно-педагогічних форм здобуття нижчої професійної освіти, чим гарантувалась гнучкість та мобільність цієї системи.

5. Система професійного навчання кваліфікованих кадрів в Україні будувалась за принципом "вертикалізації", що сприяло забезпеченню більш високого рівня підготовки спеціалістів.

Зроблений висновок про існування у 1920-1929 рр. української системи підготовки робітничих кадрів зумовив

необхідність перегляду періодизації історії професійно-технічної освіти, обґрунтованої М.Пузановим та Г.Терещенком. Поклавши в основу запропонованої періодизації тогочасну офіційну концепцію історичного розвитку країни, ці автори визначили такі основні періоди в історії профтехосвіти: перший - початок XIX ст. - жовтень 1917 року; другий - 1917-1940 рр.; третій - 1940-1959 рр.; четвертий - 1959 - 1980 рр. Здійснений нами аналіз розвитку змісту і організаційно-педагогічних форм нижчої професійної освіти в контексті історичного і соціально-економічного розвитку України дав змогу визначити таку періодизацію:

перший період - початок XIX століття - 1920 р. Для нього були характерними створення і розвиток нижчих професійних училищ та шкіл для підготовки кваліфікованих кадрів. Організаційно-педагогічні форми підготовки робітничих кадрів Російської імперії збереглися на території України без особливих змін до закінчення громадянської війни, хоч сама мережа цих закладів у роки революцій, першої світової та громадянської воєн різко зменшилась;

другий період - 1920 - 1929 рр. Це був період створення і становлення української системи нижчої професійної освіти, яка багато в чому відрізнялась від системи професійно-технічної освіти Росії. Цей період закінчився у 1928 - 1929 рр., коли були прийняті урядові та партійні рішення про уніфікацію освітніх систем Росії та України;

третій період - 1929 - 1940 рр. Система підготовки робітничих кадрів для промисловості, сільського господарства і транспорту була передана у підпорядкування господарських органів. Здійснювався пошук поєднання господарського і педагогічного керівництва підготовкою кадрів;

четвертий період - 1940 - 1959 рр. Становлення державної системи трудових резервів;

п'ятий період - 1959 - 1991 рр. Утвердження єдиного типу

професійно-технічного навчально-виховного закладу - середнього профтехучилища, повний перехід до уніфікованих навчальних планів і програм, включення профтехосвіти до системи народної освіти країни;

шостий період - розпочинається від 1991 року, з часу проголошення державної незалежності України.

У ході дослідження документально доведено, що створення української системи підготовки робітничих кадрів зумовлювалось не будь-якими національними чи ідеологічними причинами. Як зазначав Г.Гринько, "особливості в нашій системі виникли з нашого розуміння процесу формування людини ... відповідно до нашого господарчого процесу" /Див.: Альберштейн А., Ястржембський В. Система народної освіти.-Х.: ДВУ, 1929.-С.9/.

До соціально-економічних чинників, що впливали на формування змісту та організаційно-педагогічних форм підготовки кваліфікованих робітничих кадрів, нами віднесено: запровадження нової економічної політики і нової моделі господарювання, оволодіння державою товарно-грошовими відносинами; перехід від примусової праці до вільного найму робочої сили, утворення класичного ринку праці, зростання промислового виробництва, посилення соціальної диференціації селянства, технічне переозброєння сільськогосподарського виробництва, підвищення результативності витрат живої і уречевленої в засобах виробництва праці, надзвичайно тяжке соціальне становище дітей та підлітків. Визначальний вплив на становлення і розвиток української системи підготовки робітничих кадрів мала відсутність на початку 20-х рр. єдиної державності в країні Рад, що давало можливість Україні проводити досить самостійну освітню політику. Як зазначалось у Положенні про регулювання взаємовідносин між українською та російською Головпрофосвітами (1920 р.), "технічна освіта (технікуми і школи) у відповідності із основним планом освітньої діяльності

Наркомосвіти УСССР здійснюється Укрголовпрофосвітою самостійно" /ЦДАВОВ України, ф.166, оп.1, спр.1023, арк.72/.

У другому розділі - "Теоретичні та організаційно-педагогічні засади підготовки кваліфікованих робітників у 1920-1929 рр." - розкриваються особливості навчальних планів та програм, аналізуються процеси створення і функціонування різних організаційно-педагогічних форм нижчої професійної освіти.

Вивчення архівних документів і матеріалів та аналіз навчальних планів і програм навчально-виховних закладів багатьох типів дали змогу визначити три періоди в розвитку змісту навчання в 1920-1929 рр.

Для *першого* (1920-1922 рр.) характерними були формування найбільш загальних підходів до визначення змісту навчального матеріалу, його обсягу. Майже всі заклади нижчої професійної освіти користувалися навчальними планами, що розроблялись самостійно. Лише під час підготовки до другої Всеукраїнської наради з питань освіти були підготовлені орієнтовні навчальні плани для профшкіл кількох типів. У ході нашого наукового пошуку ці навчальні плани були виявлені, результати їх аналізу викладено в дисертації. Характерними для них були більша кількість годин на теоретичну підготовку та глибока професіоналізація предметів гуманітарного циклу. У всіх професійних школах вивчалися суспільні дисципліни та іноземна мова. Кількість годин, передбачених для вивчення цих та інших предметів, залежала від типу школи, її профілю і навіть території, де вона дислокувалась. Особливого значення надавалося створенню оригінальних програм з інтегрованих предметів. Аналіз таких програм, виявлених нами в архівних фондах, зокрема з "Українознавства" та "Народного господарства" /ЦДАВОВ України, ф.166, оп.2, спр.1226, арк.38-40; 285-291/, дав змогу зробити висновок про те, що вони включали в себе обсяг знань з кількох суміжних дисциплін, мали глибокі

внутрішні зв'язки, були тісно пов'язані з майбутньою професією учня, сприяли формуванню повноцінної особистості, відродженню професійних традицій.

Другий період (1922-1927 рр.) розпочинається із створення при Укрголовпрофосвіті Методологічного Комітету, якому було доручено розробку навчальних планів і програм, а дещо пізніше їх затвердження. Однак це не означало запровадження у всій державі єдиної навчально-плануючої документації. Розробка навчальних планів доручалася професійним навчально-виховним закладам, а затверджували їх Укрголовпрофосвіта та Головметодком. Про це свідчить один з листів Наркомосвіти, що направлялися до навчальних закладів: "Сільськогосподарський відділ Головпрофосвіти... пропонує Вам розробити програми по сільськогосподарському машинознавству, скотарству, організації сільськогосподарського виробництва, ботаніці, хліборобству відповідно вимогам до профтехшколи..." /ЦДАВОВ України, ф.166, оп.4, спр.495, арк.6/.

Таке поєднання місцевої ініціативи з державним управлінням у визначенні змісту освіти давало можливість забезпечити велику оперативність у внесенні необхідних змін, поєднання загальнодержавного та регіонального компонентів, практичну спрямованість підготовки учнів. На III Всеукраїнському з'їзді з питань народної освіти зазначалося: "Ми даємо свободу дій на місця. Програми повинні носити загальний характер, а як, коли і в якій послідовності навчати, визначають на місцях" /Третье Всеукраинское совещание по просвещению: Выдержки из материалов работ пленума и секций. Резолюции (июль 1921г.) -Х.: НКО, 1922.-С.54/.

У середині 20-х рр. у навчальних планах і програмах зберігалася професійна спрямованість загальноосвітніх предметів. Однак навчальні плани стають багатопредметними: до них вводяться додаткові предмети, спрямовані на поглиблене вивчення

тієї чи іншої професії. На основі порівняння навчальних планів будівельних шкіл початку і середини 20-х рр. нами простежено введення до них таких предметів, як "землемірство", "частини споруд", "залізобетон", "геологія і мінералогія", "водопровід і каналізація" та ін. /Державний архів Київської області, ф.422, оп.1, спр.134, арк.7/.

З початком у 1927 році *третього* періоду розробки змісту освіти у професійній школі утверджуються "обов'язкові" навчальні плани та програми замість "робочих" та "орієнтовних". Перелік предметів, що вивчалися, приводився у відповідність з шкільним, професійна спрямованість поступово нівелювалася. Це привело до інтенсивного нарощування теоретичної частини змісту навчання, зменшення кількості годин, передбачених на професійну підготовку, збільшення терміну навчання. На основі цього нами зроблено висновок про негативний вплив процесів уніфікації та централізації на прогресивний розвиток змісту навчання, поліпшення якості підготовки майбутніх робітників.

У розділі викладено результати аналізу документів і матеріалів з питань поєднання загальноосвітньої та професійної підготовки. Порівняльний аналіз 18 навчальних планів і 12 програм різних навчальних закладів показав, що загальноосвітні предмети в 1920-1927 рр. мали професійну спрямованість. Вони були основою для оволодіння учнями професійними знаннями і сприяли розумінню явищ, пов'язаних із конкретними виробничими процесами. Зазначимо, що при всьому прикладному значенні цих предметів їх традиційна структура і логіка, як правило, зберігалися.

Вивчення статистичних даних, звітів й інших архівних матеріалів дало змогу простежити розвиток професійних навчально-виховних закладів різних типів, у яких здійснювалася підготовка робітників. У 1920-1929 рр. в Україні діяло 11 типів навчально-виховних закладів системи нижчої професійної освіти (профшколи

індустріально-технічної вертикалі, школи фабрично-заводського учнівства, школи робітничої молоді, кустарно-ремісничі школи, будинки робітників-підлітків, учбово-ремісничі майстерні, профшколи нормального типу сільськогосподарської вертикалі, профшколи інтегрального типу сільськогосподарської вертикалі, школи батрацької молоді, школи сільськогосподарського учеництва, школи конторгучу). Поряд з цим існувала розгалужена мережа позашкільної системи підготовки і перепідготовки працюючого населення. На основі узагальнення виявлених даних зроблено висновок, що така мережа навчально-виховних закладів відповідала конкретній соціально-економічній ситуації в Україні і гарантувала її населенню можливість здобуття різнорівневої професійної підготовки.

У ході дослідження значну увагу приділено вивченню документів щодо розвитку професійних шкіл, діяльність яких раніше практично не вивчалася (у 1921-1922 рр. в Україні їх діяло понад 400). Вони були масовою організаційною формою початкової професійної освіти, здійснювали підготовку учнів до певного виду професійної діяльності, забезпечували "громадсько-політичне виховання".

Вивчення документальних даних про діяльність профшкіл свідчить, що в них здійснювалася різнорівнева підготовка учнів. Формулюванню цього положення сприяло визначення якісних характеристик еталонних алгоритмів діяльності для різних рівнів професійної підготовки. На їх основі зроблено висновок про те, що професійні школи, особливо в соціально-економічній, медичній та художній вертикалях, випускали не лише робітників, а й спеціалістів з більш високим рівнем кваліфікації. Це дало підстави для висновку про те, що професійна школа в Україні у 20-ті роки не була вузькопрофесійним навчальним закладом.

У дисертації відображено результати аналізу процесу

створення та діяльності таких досить специфічних закладів нижчої професійної освіти, як кустарно-ремісничі школи та учбові майстерні що почали виникати з другої половини 20-х рр. У 1928-1929 навчальному році їх було 53 /Стан народньої освіти на Київщині: Київська інспектура народньої освіти /Матеріали на 1 квітня 1929 року.-К., 1929.-С.14/. Ці заклади призначалися в основному для молоді, яка не мала базового рівня освіти, необхідного для масової профшколи, в них створювались умови для здобуття загально-освітньої підготовки поряд з оволодінням професією.

Значну увагу в ході дослідження було приділено питанням функціонування професійних шкіл сільськогосподарського напрямку. Як показали результати аналізу виявлених дослідницьких даних, в Україні було два типи професійних шкіл сільськогосподарського профілю: профшколи "нормального" типу й профшколи "інтегрального" типу. В основу такого поділу було покладено специфічні риси в організації навчально-виховного процесу в цих закладах. Вони зумовлювалися специфікою сільськогосподарського виробництва і різною цільовою установкою школи: професійним навчанням молоді чи підготовкою "культурного селянина".

Аналіз виявлених джерел дав змогу зробити висновок про те, що профшколи не могли задовольнити зростаючі потреби населення України у здобутті нижчої професійної освіти. Особливо це стосувалося безробітних підлітків. Різде зростання їх кількості, а також збільшення числа підлітків, які працювали на підприємствах "підсобними" робітниками або на низькокваліфікованих роботах, привели до появи такої форми нижчої професійної освіти, як школи робітничої молоді. Укрголовпрофосвіта визначала кілька типів таких шкіл. Це - будинки робітників-підлітків, школи фабрично-заводського учнівства, районні школи, школи-клуби. У розділі викладено характеристику кожного із цих типів закладів нижчої

професійної освіти, доведена невірність ототожнення понять "школа робітничої молоді" і "школа фабрично-заводського учнівства".

Зроблено висновки про фактори, які сприяли визнанню шкіл ФЗУ основною формою підготовки робітничих кадрів, та наслідки прийняття такого рішення. Виявленими матеріалами доведено його згубність як для всієї системи нижчої професійної освіти, так і для самих шкіл ФЗУ. Викладено результати вивчення становлення і розвитку шкіл селянської і наймитської молоді, організації індивідуального учеництва.

У третьому розділі. - "Соціально-педагогічні та нормативно-правові аспекти розвитку змісту і форм організації професійної підготовки робітничих кадрів" - викладено результати дослідження нетрадиційного пошуку шляхів розвитку матеріально-технічної бази і фінансового забезпечення закладів нижчої професійної освіти, вивчення особливостей управління системою підготовки кадрів, формування її законодавчо-нормативної бази, а також висвітлено питання реформування нижчої професійної освіти в нових соціально-економічних умовах на основі використання досвіду 20-х рр.

Узагальнення результатів аналізу архівних джерел дало змогу зробити висновок про незадовільний стан матеріально-технічної бази закладів профтехосвіти в досліджуваній період. Як зазначалось в одному з документів, "Із 32 профшкіл м. Києва лише 14 мають власні приміщення... З 32 шкіл половина не забезпечено ні власним устаткуванням, ні можливостями користуватись устаткуванням інших закладів. Школи периферії знаходяться ще в гіршому стані..." /Стан народньої освіти на Київщині: Київська інспектура народньої освіти/ Матеріали на 1 квітня 1929 року.- К., 1929.-С. 14/. Такий стан навчально-матеріальної бази породжував вузькопрофільність закладів нижчої професійної освіти, порівняно

незначну кількість учнів у них, низьку наповнюваність навчальних груп, необхідність специфічної організації навчально-виховного процесу, високу вартість утримання профосвітніх закладів. Усе це зумовлювало необхідність специфічного підходу до забезпечення їх фінансування.

Дослідженням доведено, до 1922 р. всі нижчі профосвітні навчально-виховні заклади утримувалися за рахунок різних джерел фінансування, в тому числі й суб'єктів господарювання, для яких готувалися кадри. З середини 1922 р. установи профосвіти почали переводитися на подвійне фінансування - з місцевого та державного бюджетів. Проаналізувавши матеріали про діяльність закладів освіти в цей період, ми зробили висновок про оптимальність такого розв'язання питання. У другій половині 20-х років фінансування з державного бюджету повністю припинилось, і всі заклади масової профосвіти перейшли на фінансування з місцевого бюджету, що спричинило значне скорочення мережі і погіршення загальних результатів їх діяльності.

Проблеми з фінансуванням зумовили необхідність пошуку джерел позабюджетних коштів для утримання навчально-виховних закладів. На основі проведеного аналізу нормативних документів, статистичних даних, статутів окремих навчально-виховних закладів встановлено, що такими джерелами, крім виробничої діяльності, були: запровадження плати за навчання в закладах нижчої професійної освіти, залучення коштів інших суб'єктів господарської діяльності, запровадження одночасових грошових зборів на потреби профшкіл та "освітнього податку", створення республіканського фонду на потреби професійно-технічної освіти. Особливу увагу в цьому розділі приділено функціонуванню самоокупних професійних навчально-виховних закладів, яких лише в Київській губернії наприкінці 1928-1929 навчального року було 32. На основі аналізу

даних про роботу таких закладів та нормативно-правової бази їх діяльності зроблено висновок про те, що держава повністю зберігала контроль за їх функціонуванням, не затрачаючи будь-яких коштів на утримання.

Відсутність належного бюджетного фінансування зумовила необхідність запровадження принципово нових підходів до економічної діяльності навчально-виховних закладів нижчої професійної освіти. Як встановлено нами, в їх основу було покладено принципи госпрозрахунку. Нами досліджено нормативно-правову базу госпрозрахункової діяльності закладів нижчої професійної освіти, їх юридичний статус як суб'єкта господарювання, види та форми здійснення такої економічної діяльності. Виявлено, що велике значення для організації госпрозрахункової діяльності мало закріплення за профосвітніми навчально-виховними закладами права власності на землю, предмети та обладнання. Госпрозрахунок у діяльності закладів нижчої професійної освіти визначався як "найважливіша умова організації роботи цих навчальних закладів та їх зв'язку з життям" /Производственная программа Украинского Главного Комитета Профессионально-Технического и Специально-Научного образования (Укрглавпрофобра) на 1922 год.-Х.: НКО, 1922.-С.10/. Він здійснювався шляхом організації шкільних господарств, виробничої діяльності, участі в цьому процесі учнівського та вчительського колективів. У розділі висвітлено педагогічний аспект організації продуктивної виробничої діяльності та зроблено висновок про її значення для розвитку навчально-матеріальної бази, змісту та організаційних форм підготовки робітничих кадрів.

У досліджуваній період мали місце певні особливості в управлінні розвитком змісту і організаційно-педагогічних форм підготовки робітничих кадрів. На основі аналізу процесу створення

та окремих аспектів діяльності центральних і місцевих органів управління системою підготовки робітничих кадрів виявлено, що у 1920-1929 рр. управління здійснювалось у двох напрямках: до 1924р. - організаційно-господарське забезпечення закладів нижчої професійної освіти; з 1924-1925 рр. - інспектування та контроль за їх роботою. Укрголовпрофосвіта, не зважаючи на її входження до складу Наркомату Освіти, у першій половині 20-х рр. була практично незалежним управлінським органом, який мав широкі повноваження для здійснення покладених на нього завдань. У державі існувала струнка вертикаль управління системою профтехосвіти, що створювала умови для виконання покладених на неї функцій. Встановлено, що в управлінні конкретними навчально-виховними закладами поєднувалися принципи демократизму і державного контролю.

Виявлені документи дали змогу зробити висновок і щодо запровадження системи державно-громадського управління підготовкою робітників через участь представників громадських та господарських органів у роботі колегіальних органів управління як центральних, так і місцевих, а також широкі повноваження рад навчально-виховних закладів, реалізацію принципу подвійного підпорядкування управлінських структур, надання широкого простору місцевій ініціативі і творчості. До управлінських факторів, що вплинули на розвиток змісту і форм нижчої професійної освіти, нами віднесено й цілеспрямовану роботу щодо створення нормативно-правової бази діяльності закладів професійної освіти взагалі і нижчої зокрема.

Аналіз документальних джерел дає підстави зробити висновок, що в 1920-1929 рр. в Україні було прийнято 47 нормативно-правових актів, що регулювали діяльність нижчих професійних навчальних закладів. Слід зазначити, що 35 із них -

це рішення Ради Народних Комісарів, Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету, тобто найвищих органів державного управління. Вони характеризуються в окремих розділах нашого дослідження залежно від сутності проблеми, яка розглядається.

У дисертації визначено можливі шляхи використання досвіду 1920-1929 рр. у процесі реформування сучасної професійної школи. Це здійснено на основі аналізу Концепції професійної освіти України, Державної національної програми "Освіта ("Україна XXI століття"), сучасної нормативно-правової бази, досвіду роботи з даної проблеми в останні роки функціонування системи.

У висновках узагальнено результати проведеної роботи, викладено висновки і пропозиції, визначено напрями подальшого дослідження даної проблеми. Обгрунтовано основні напрями й особливості розвитку української системи підготовки кваліфікованих робітничих кадрів, визначено періодизацію її історії, виявлено соціально-економічні та організаційно-управлінські фактори, що впливали на зміст і форми нижчої професійної освіти. Виявлений позитивний досвід може бути використаний з метою: формування власне української національної системи підготовки робітничих кадрів; удосконалення її законодавчо-нормативної бази; оновлення змісту навчання; визначення науково обгрунтованої номенклатури робітничих професій і спеціальностей відповідно до нових соціально-економічних і культурних потреб; формування нової мережі закладів нижчої професійної освіти різного типу; запровадження нового економічного механізму господарської діяльності навчально-виховних закладів; розробки оптимальної політики їх фінансування, удосконалення управління цією системою; здійснення науково-методичного забезпечення нижчої професійної освіти.

На основі виявлених дослідницьких даних нами

запропоновано окремі зміни і доповнення до проекту нової редакції Закону "Про освіту" та проекту Закону "Про професійно-технічну освіту"; розроблено 4 проекти навчальних програм, що експериментально впроваджуються в навчально-виховних закладах профтехосвіти Київщини.

З метою удосконалення підготовки студентів педагогічних вузів до майбутньої роботи в закладах профтехосвіти вважаємо доцільним ввести спецкурси з історії розвитку системи нижчої професійної освіти в Україні, а також видати "Хрестоматію з історії педагогіки в Україні" та "Нариси з історії підготовки робітників в Україні", в яких поряд з фактичними матеріалами слід опублікувати забуті нормативно-правові документи, що регулювали діяльність навчально-виховних закладів у різний час.

Результати дослідження можуть бути використані в педагогічних інститутах, коледжах, інститутах післядипломної освіти, у системі методичної роботи, у практичній діяльності керівників закладів та установ освіти.

Проміжні та кінцеві результати дослідження викладено в 30 таблицях. На основі аналізу виявлених документів і матеріалів складено хронологію основних подій, що вплинули на розвиток змісту і форм організації професійного навчання молоді. У додатках наводяться архівні документи і матеріали, що були складовою джерельної бази нашого дослідницького пошуку й не публікувалися раніше.

До подальших напрямів дослідження цієї винятково важливої історико-педагогічної проблеми ми відносимо: вивчення особливостей організації навчально-виховної та виробничої діяльності закладів профтехосвіти різного типу в 20-ті роки; дослідження специфічних методів професійного навчання окремих категорій учнівської молоді та дорослого населення.

Основні положення дисертації відображено в публікаціях:

1. До питання про державний стандарт у професійно-технічній освіті // Педагогіка і психологія. - 1995, N4. - С. 161 - 168

2. Регіональний компоненту змісті професійно-технічної освіти: Пошуки, знахідки, проблеми // Рідна школа. - 1995, N5. - С. 59 - 61

3. Профтехобразование Украины в 20-е годы: некоторые уроки // Проблемы совершенствования непрерывного профессионального образования в условиях перехода к рыночным отношениям. Сборник научно-методических материалов. - Николаев, 1995. - С. 100-106.

4. Професійно-технічна освіта // Освіта Київщини. Збірник інформаційно-аналітичних матеріалів. - К.: 1995. - С. 17-19.

5. Оновлювати зміст і форми організації навчально-виховного процесу // Проблеми удосконалення змісту і форм організації навчально-виховного процесу у закладах професійно-технічної освіти: Збірник науково-методичних матеріалів. - К., 1995. - 11 - 20

ЛИКАРЧУК И. Л. Развитие содержания и форм подготовки квалифицированных рабочих в Украине в 1920-1929 гг.

Диссертация в виде рукописи на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 - теория и история педагогики. Институт педагогики и психологии профессионального образования Академии педагогических наук Украины, Киев, 1995 год.

Диссертация содержит исследование развития содержания и форм подготовки квалифицированных рабочих в Украине. Раскрываются характерные особенности украинской системы низшего профессионального образования.

Исследованы социально-экономические и организационно-управленческие факторы, определяющие содержание и формы подготовки рабочих, нормативно-правовая база деятельности учебных заведений различного типа. Сделаны выводы о возможности использования этого опыта для реформирования современной системы профтехобразования.

Likarchuk I.L. Development of Content and Forms of Training of Qualified Workers in Ukraine in 1920-1929.

The thesis /manuscript/ for conferring the Candidate of Pedagogical Sciences Degree 13.00.01 - theory and history of education. Institute of Pedagogics and Psychology of Professional Education of the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine. yjiv.1995.

Development of content and forms of training of qualified workers in Ukraine are investigated. Peculiarities of Ukrainian system of primary professional education are disclosed.

The thesis is focused on social, economical, organizational and management factors which determine content, organizational and pedagogical forms of training of workers, and legislative basis of activity of institutions of different types. Conclusions are made about the possibility of the use of this experience for reforming modern system of vocational education.

Ключові слова: нижча професійна освіта, зміст професійного навчання, навчальний план, навчальна програма, госпрозрахунок, тип навчальних закладів.

Підписано до друку 27 липня 1995 року.
Обсяг 1 да. Формат 60*84 1/16
Друк офсетний. Тираж 100 примірників.
Замовлення № 1020 МП ТД

453990

AB 32.981

AB 32.981